

Н

“На другій листь велебного отца Ипатія...” (Острог, 1599)

Твір, який з'явився в результаті полеміки між супротивниками й прихильниками унії як своєрідне публічне листування між єпископом володимирським та берестейським *Inatiem Potiēm*, з одного боку, та князем В.-К. Острозьким і його оточенням – з іншого. Повна назва твору звучить так: – “На другій листь велебного юха Ипатія Володымирскаго и бересте^тско^{го} еп^спа, до ^тасноосвено^го кнежати Костантини Острзского, воеводы кіев^{ск}ого (просачи абы гнъвъ сво^и є^г к^н м^л опустити рачи^л). А поведаючи, и^к они вла^дкове, нъчего в^т цркви въсто^чно^и не нарушали, то^{ко} для непорадку патріарха юступили) писаны^и”.

Вказаний твір не був надрукований, поширювався лише в списках. Автор у творі не зазначений, проте немає сумніву, що він належав до середовища діячів Острозького культурного центру і ОА. Тим більше, що в творі є вказівка “писа^н у Острогу в шко^л греко^и”. Дослідники приписують цей твір перу невідомого автора, що фігурував під псевдонімом *Клірика Острозького*.

У творі, як і в більшості тогоджих православних полемічних писань, ідеться про непотрібність унії. Автор, насміхаючись, іменує унію “архісинаогою згоди”, яка заснована “на піску легкодушної впертості”. Звертається увага на те, що унія порушує мир, який існував між польським та руським народами ще з часів їхнього хрещення. Також говориться про ті нещастя, які принесла унія в православну церкву.

Варто відзначити художньо-літературну вартість твору. Автор уміло використовує в окремих місцях гумор, іронію, водночас вдаючись до високого стилю.

Публікації: На другій лист велебного отця Іпатія володимирського і берестейського єпископа, до ясношанованого князяті Костянтина Острозького... // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. 5. – С. 201-229.

Місце зберігання: Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 4726. – С. 52-116; ЛННБУС. – Відділ рідкісної книги. – № 4453. – Арк. 521-572.

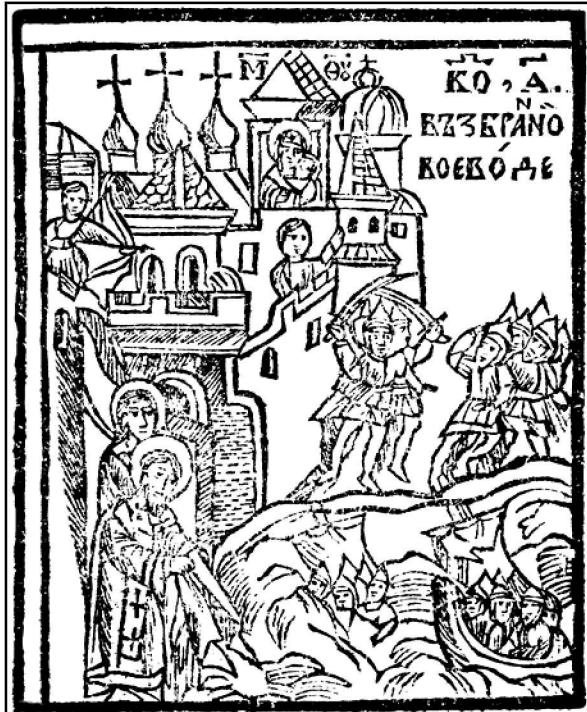
Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 478-479; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 175-188; Квасюк Л. В. “Клірик” Острозький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 123-130; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 124; Яременко П. К. Памфлети Клірика Острозького – українського письменника-полеміста кінця XVI ст. // Питання літератури. Наук. записки. – Дрогобич, 1962. – Вип. 7. – С. 117-179; Його ж. Спроба розкриття псевдоніма Клірика Острозького // Наук. зап. Львів. держ. педін-ту. – 1960. – Т. 16.

Петро Кралюк

Наспів острозький

Нова ренесансно-барокова редакція деяких гімнографічних співів давньої України, зосереджених у нотолінійному збірнику Ірмолой (Ірмологіон). Н. склався, ймовірно, в останній чверті XVI ст. у час розквіту Острозького культурно-освітнього центру, яко-

му й завдячує своєю назвою. У рукописних ірмологіонах простежується близько ста по-значень “острозв'кий наспів”, “острозв'кое”. Переважно це окремі співи, як-от: “Блажен муж”, “Возбранной воєводі”, “О тебе радується”, “С нами Бог”, “Ісповідайтесь Господеві”, “Хваліте Господа со небес”, “Достойно есть”; однак трапляються і багаточастинні цикли служб, наприклад, “Всеношне бденіе”, “Літургія”. Окремі зразки Н. міцно вкоренились у співочій практиці, інші – вживалися лише в певний період. У XVII–XVIII ст. Н. поширився по всій території України, частково по Білорусі, окремі зразки траплялися в ірмологіонах, укладених українськими співаками в Росії.

Графічна ілюстрація до кондака
“Возбранной воєводі...”

Н. – явище нового часу, що характеризується, зокрема, переходом музичної писемності України в XVI ст. з безлінійної, візантійського типу нотації до латинської, західноєвропейської моделі лінійного письма та формуванням нового, нотолінійного Ірмологіона. Назва “острозв'кий” стосується творів різно-

го походження: так позначали і нову редакцію давніх співів, т. зв. руського або простого наспіву [як-от “Блажен муж”, “Возбранной воєводі”]; ця назва була присвоєна і зукраїнізованому болгарському наспітові “О тебе радується”; вона ж застосовувалася і до за-позиченого візантійсько-болгарського наспіву “Достойно есть” – винятково віртуозного твору, який міцно вкорінivся у виконавській практиці Острога. Псалом “Блажен муж” та кондак Богородиці “Возбранной воєводі” острозв'кого наспіву стали класичними зразками української гімнографічної спадщини. Музично-віршова форма цих творів розвинулася з мелодизованого проголошення канонічного тексту, яке переходить в аріозо та завершується експресивним вокалізом.

Острозв'кі редакції обох співів домінують у нотних рукописах; саме вони увійшли до львівських першодруків Ірмологіона 1700 та 1709 років. Кондак “Возбранной воєводі” стилістично споріднений одночасно і з середньовічними, і з ренесансно-бароковими пластами професійного та народного співу – з голосіннями, епічними піснями, думами. Острозв'кий варіант кондака виступає в ірмологіонах постійно у парі з контрастною болгарською інтерпретацією того ж самого тексту; при цьому болгарський наспів представляє урочистий, тріумфальний образ Богородиці, тоді як острозв'кий розкриває його глибоко інтимний, лірико-драматичний аспект і є зразком високомистецького розв’язання теми.

Задостойник “О тебе радується” – музична паралель до образу Одигітрії, Богородиці з Дитям. Малий острозв'кий варіант, на відміну від великого монастирського київського наспіву, вживався у міських та сільських парафіяльних церквах; інколи його іменували волинським або волинсько-острозв'ким наспівом. Своєю художньою довершеністю він виділявся серед інших етнолокальних варіантів малого наспіву – т. зв. мирського, простого, зокрема, глібовицького.

1. Воз-брани- ной во-с-во-ді по- бі- ди - тель-
на- я,

2. Я- ко із- бавл- ше-ся от бід , бла-го- дар- ствен-
на- я.

3. Во- спи-су- єм ти ра- би тво-ї, Бо- го-
ри- ди- це...,

5... Да зо- вем ти! Ра- дуй- ся,

6. не- віс- то., не не- віс- на-
я,

7. я., А-ли-пу- і- я.

"Возбраннай воєводі..." острозького наспіву в сучасній транскрипції

O tebъ радуетъся... всѧ тварь.

Ан - гел - скій со - бор и род - че - ло - вѣ - че - скій. О свя - щен - на - я цер - кви ра - ю сло - вѣ сла - ви

Дѣв - ствен - на - я по - хвѣ - ло

Из - не - же бог вѣ - плом - са

И мла - до - не - же бог наш ло - вѣст прѣ - же сна бо тво - я пре - стоя са - тво

ры, и чре - во тво - е про - стра - ней - ши не - бес'

ко - дѣ - ла. о те - бъ ра - ду - етъ ся, о бра - до - ван - на - я, всѧ - тварь.

Сла - ва - бъ.

"О тебъ радуетъся..." острозъкого наспіву в сучасній транскрипції

“Блажен муж...” острозького наспіву (Ірмологіон. XVII ст.)

Речи

ПРОЧИСЛЕНІЯ

Городища місце більше Ніж він відомий
 розціє Ставлені Божі на підставі таємниці
 Світи на таїнство святое на сільце Світи
 розкривають не можуть ісаї від Бога на чисті по
 землі пріор відкриває Іконостасію на євангелії
 ческим не підуть діти таїнство Світи
 та відкривають таємницю таємницю
 розціє Ставлені Божі на підставі таємниці
 Прославте й Світи на чисті по

“Блажен муж...” острозького наспіву (Прмологіон. XVII ст.)

Слово. Ноханто

Не си
Не си си на
Не си си на
А
Б

Н. Остров
Остров
остров:

"Блажен муж..." острозького наспіву (Ірмологіон. XVII ст.)

“Блажен муж...” острозького наспіву (Ірмологіон. XVII ст.)

“Блажен муж...” острозького наспіву (Прмологіон. XVII ст.)

Обидва варіанти задостойника виникли в результаті оригінального синтезу болгарського та давнього руського наспівів на текст “О тебе радується”. При цьому мелодика й форма болгарської першооснови зазнали суттєвої трансформації. Так, мелізматичне фразування болгарського співу змінилось в українських варіантах вокалізацією, експресія й драматизм поєднались з пісенністю. Аналіз засвідчує, що переробка болгарської основи почалась на Волині, в Острозі. У Києві, на Подніпров’ї, відбувся вже вторинний етап асиміляції. Українські, зокрема острозький, варіанти наспіву “О тебе радується” створюють монументальний, цілісний, і, водночас, глибоко ліричний образ Одигітрії; сковите плетиво мелодії викликає асоціації весняного пробудження, цвітіння, гармонії людини і природи. Острозький варіант виділяється при цьому ще й особливою стрункістю форм. Завдяки компактності, лаконічності та художній довершеності саме острозький варіант задостойника включався інколи у болгарську Літургію Василія Великого.

Загалом зразки Н. зажили широкої популярності завдяки своїм високим мистецьким якостям, що сформувалися на ґрунті синтезування слов’янських, греко-візантійських та латинських музичних традицій. Стиль Н. визначають вокальність мелосу, опора на змішану модально-тональну ладову основу, врівноважене співвідношення слова і музики. Сучасники сприймали Н. як еталонний західноукраїнський, волинський стиль церковного співу і на рівних зіставляли його зі знаменитим київським співом східноукраїнської традиції. При цьому окрім зразки Н. вийшли за свої етнолокальні межі, репрезентуючи в колі гімнографічних культур православного ареалу загальноукраїнський національний стиль.

Література: Цалай-Якименко О., Ясиновський Ю. Музичне мистецтво давнього Острога // Острозька старовина. – С. 74-89; Ясиновський Ю.

Музика в давньому Острозі // Матеріали І-ІІІ науково-краєзнавчої конференції “Остріг на початку 900-річчя” (1990-1992 рр.). – Остріг, 1992. – Ч. 2. – С. 116-118; Його ж. Українські та білоруські ірмолої XVI-XVIII ст. Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. – Львів, 1996.

Олександра Цалай-Якименко,
Юрій Ясиновський

Наливайко Дем’ян (Даміан) (* 50-ті рр. XVI ст. – † 1627)

Український церковний, освітній, культурний діяч. Народився в Гусятині в міщанській родині. Після смерті батька, що вмер від побоїв власника міста М. Калиновського, виїхав звідти з родиною в 1567 р., згодом осівши в Острозі (на Новому місті). Ймовірно, був пов’язаний з ОА: міг там навчатися й працювати. У документах згадується як священик в Острозі. Ревно відстоював права православ’я (польські історики називали його фанатиком). Був умілим проповідником; супротивники вважали його виступи і проповіді однією з причин міжрелігійних сутичок в Острозі. Виступав учасником Берестейського антиуніатського собору 1596 року. Був сповідником князя В.-К. Острозького. Про повагу до нього князя свідчить той факт, що за порадою Н. той відмовився від наміру випустити “*Оттис...*” на лист *I. Потія* (1598) під своїм іменем. Брав участь у повстанні, яке очолив його брат Семерій, та збройній боротьбі проти прихильників унії на Волині на початку 1596 р. (керував загонами, які здійснювали напади на маєтки К. Терлецького та О. Семашка). Ця обставина, а також непримиренна позиція в питанні про унію дали підстави К. Саковичу писати, що багато злого Польщі зробив Северин Наливайко-ватажок, “а ще більше Дем’ян – піп, ворог унії”.